

bek na broumovském hřbitově u kostela Panny Marie. Restaurátorské zajištění maleb bylo připravováno hned po objevu z prostředků KSSPPOP a mělo proběhnout v roce 1970 (ak. mal. Jiří Brodský a ak. mal. Jan Hála), ale k jeho zahájení došlo až v roce 1976 (ak. mal. Jiří Brodský a ak. mal. Jaroslav Kadera) na náklad ONV v Náchodě. Restaurátorský zásah pokračoval i v roce 1977, nebyl však dokončen, zřejmě z nedostatku finančních prostředků. Nebyla zhotovena ani restaurátorská zpráva.⁵⁾

Dům byl v roce 1979 zapsán do státního seznamu nemovitých kulturních památek.⁶⁾

V roce 1980 vznikl tzv. urbanistický stavebněhistorický průzkum historických objektů města Broumova. Nepodsklepený domek v něm byl vyhodnocen jako raně barokní, klasicistně upravená přístavba k hradbě a hradební baště s karnerem ze 14. století.⁷⁾ Nedlouho před rokem 1988 zaměřili Jan Čížek a Jiří Slavík půdorys přízemí a suterénu děkanství a vyhodnotili jeho stavební vývoj⁸⁾ obdobně jako

5) NPÚ ÚOP v Josefově, odborná spisovna, složka Broumov, čp. 222.

6) Zápis byl proveden 3. dubna 1979. Rejstřík státního seznamu nemovitých kulturních památek Východočeského kraje, r. č. 4420. Evidenční list zpracoval již v roce 1978 PhDr. Václav Paukert, který stavbu samotnou datoval do konce 18. století. Uloženo v NPÚ ÚOP v Josefově, oddělení evidence, dokumentace a informačních systémů.

7) M. Horyna – L. Koběřská, o. c. v pozn. 1.

8) J. Čížek, 1988, o. c. v pozn. 3, s. 21–23, příl. 2.

M. Horyna s L. Koběřskou, jen stavbu zděného domu posunuli na základě existence zazděných oken na jihozápadním průčelí a hřebínků klenby síně do renesance.

V obou vyhodnoceních se o prostoru karneru uvažuje jako o spodní části hradební věže, využitě dodatečně k uložení ostatků a opatřené nástěnnou malbou. Nynější vrocení maleb tak výrazně proměňuje datování celé stavby, dosud považované za vrcholně gotickou hradební věž z 3. čtvrtiny 14. století. Tehdy broumovští po získání práv města Hradce Králové (1348) a sporu s vrchností o právo stavět opevnění, ukončeném v roce 1359, vystavěli zděné opevnění města s hradební zdí s věžemi při obou branách, půlkruhovými a hranolovými baštami.⁹⁾ Nyní je jasné, že okraj městské ostrožny byl respektován již v 1. polovině 14. století a zděný karner předcházela vzniku hradební věže.

K hodnotě malby je nutno uvést, že se jedná se o největší středověkou nástěnnou malbu ve východních Čechách na sever od Hradce Králové. Zprávu o restaurování malby v letech 2013–2014 podal Pavel Mach.¹⁰⁾

9) J. Čížek, 1995, o. c. v pozn. 3, s. 17.

10) P. Mach, Restaurování středověkých nástěnných maleb na faře v Broumově, in: Monumenta vivent 2014, Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Josefově, Josefov 2014, s. 85–91.

EXKURZ 2: RESTAUROVÁNÍ STŘEDOVĚKÉ NÁSTĚNNÉ MALBY POSLEDNÍHO SOUDU V SUTERÉNU BROUMOVSKÉ FARY

PAVEL PADEVĚT – MIROSLAV KRÍŽEK

Mezi lety 2006 a 2012 jsme restaurovali v Martínkovicích na Broumovsku fresku od F. A. Schefflera a přitom jsme měli příležitost si prohlédnout na v broumovské faře pozapomenutou středověkou malbu Posledního soudu.¹⁾ Shodou okolností se na podzim roku 2012 podíval na tuto malbu i pan Mgr. Pavel Mach z Národního památkového ústavu v Josefově a z jeho iniciativy se začaly shánět finanční prostředky na restaurování této památky. V roce 2013 se podařilo zafinancovat alespoň I. etapu, tedy restaurování čelní stěny s nejzachovalejšími malbami.²⁾

1) K okolnostem objevu malby doprovodná stať Jiřího Slavíka v tomto čísle Průzkumů památek, s. 19–21.

2) Výsledky shrnuje restaurátorská zpráva P. Padevět – M. Krížek, Nástěnné malby v objektu fary v Brou-

Obr. 1: Broumov (okres Náchod), malby v suterénu fary. Detail pekla s Triumfem smrti – stav při počínajícím tmelení (všechny snímky P. Padevět, není-li uvedeno jinak).

Obr. 2: Broumov, malby v suterénu fary. Detail pekla s Triumfem smrti – stav po vytmelení a opravě starších tmelů.

Obr. 3: Broumov, malby v suterénu fary. Detail Panen pošetilých – stav po vytmelení v průběhu retušování, patrné v pravé dolní části fotografie.

Zaklenutá místnost s malbami se nachází v suterénu fary. Je 4,30 m vysoká, čelní stěna je široká 3,30 m a šíře bočních stěn představuje 4 m. Ačkoli je prostor s malbami zapuštěn pod úroveň dlažby náměstí, nevykazuje žádné stopy vlhkosti. Zřejmě k tomu přispívá i poloha fary, začleněné do zbytků hradebního opevnění, a rovněž terén pod farou, který se strmě svažuje jihozápadním směrem. Zdivo prostoru s malbami je poskládáno z neopracovaného lomového kamene. Na tento hrubý podklad byla nahozena jednovrstvá omítka, jak bylo ve středověku běžné. Omítka má však neobvykle malý podíl vápenné složky a víceméně kopíruje všechny nerovnosti zdiva. Jejich ma-

mově, Kostelní nám. 224. I. etapa – čelní stěna. Restaurátorská zpráva 2013, rkp. (uloženo NPÚ ÚOP v Josefově).

ximální tloušťka dosahuje 2 cm, ale na mnoha místech zdivo sotva zakrývá. Vzhledem k tomu, že ve 14. století, ze kdy malby pocházejí, byla omítkám, určeným malované výzdobě, věnována mimořádná péče – jejich povrch býval obvykle hladký a malta obsahovala jemné plnivo s velkým obsahem vápna – je možné se domnívat, že vnitřní omítka karneru nebyla původně určena pro malířskou výzdobu. Tomu by též odpovídalo hrubé provedení vápenného pačoku, který se na omítce zachoval často neroztřený, vytvářející zaschlý stékající reliéf. Ani povrch omítky není homogenní, ale střídají se zde partie zcela hladké s místy, kde zřetelně vystupuje struktura písku.

V minulosti došlo k značným mechanickým poškozením maleb, které nenávratně rozrušily jejich původní podobu. Při první zběžné prohlídce jsme se domnívali, že jde o pekování, avšak poškození patrně souvisí s rušením hřbitova v 18. století, kdy zde před zazdřením prostoru byly nešetřeným způsobem deponovány ostatky, kamení i zbytky rakví. Hřbitov se nacházel v blízkosti kostela sv. Petra a Pavla, přímo naproti objektu dnešní fary. Po probourání zazdívky v roce 1967 byl prostor vyklizen a ostatky odvezeny, ale s vlastním restaurováním se začalo až s větším odstupem v letech 1976–1977, kdy zde působili restaurátoři Jiří Brodský a Jaroslav Kadera. Ti provedli lokální zajištění uvolněné malby přelapem z gázy, jejich očištění i fixáží. Dále došlo již jen k hrubšímu, jádrovému tmelení hlubokých defektů v původní omítce.³⁾

Už tehdejší restaurování tak zasáhlo všechny dochované mo-

tivy čelní stěny: mandorlu se zbytky Posledního soudu a čtveřici výjevů níže: Panny moudré a pošetilé, Setkání třech živých a třech mrtvých a Peklo s Triumfem smrti.⁴⁾ Celkově je střední část stěny dochována nejlépe. Naopak omítka i malba dole u podlahy zcela chybí a lomové zdivo je zde obnažené.

Tam, kde se malba dochovala, je vidět, že byla založena na výrazné lineární štětcové podmalbě. Na ni byly nanášeny jemné barevné valéry i výraznější syté odstíny, jako

3) Restaurátorská zpráva k nedokončenému restaurování nebyla zhotovena.

4) Námětům maleb se podrobně věnuje stať J. Royt – J. Dienstbier – O. Faktor, Středověké nástěnné malby v suterénu broumovské fary v tomto čísle, s.3–18.

je například červeň na pozadí Panen pošetilých. Barevná vrstva je místy značně zpráškovatělá, zejména v modrozeleném pozadí u Panen moudrých; stejně tak jsou značně uvolněné okrové odstíny v různých částech malby. Na základě těchto poznatků byl vypracován návrh na restaurování zahrnující tyto body:

1. Průzkum (odebrání a rozbor vzorků – celkem 6 ks)
2. Hrubé čištění povrchu malby a omítky
3. Celoplošná opakovaná fixáž
4. Upevnění jádrové omítky Ledanem
5. Zpevnění defektů v původní omítce
6. Čištění malby
7. Tmelení
8. Sclující retuš
9. Závěrečná fixáž

Po počáteční fotografické dokumentaci malby byly odebrány vzorky omítky i vrstev barvy k laboratornímu rozboru. Zkoumala se salinita a vlhkost omítek, dále pojítko barevné vrstvy i složení jednotlivých pigmentů. V jednom odebraném vzorku omítky byl zjištěn vyšší obsah dusičnanů, patrně následek vlhkosti, vzlínající v minulosti ze zdiva. V současnosti je vlhkost omítky v normě.⁵⁾ Pojítka pigmentů bylo identifikováno jako kostní klič. Dále byly zkoumány pigmenty ze tří odebraných vzorků, v nichž se prokázal azurit (nejběžnější modrý pigment užívaný ve středověku) a dále železitá červeň a uhlová čern.

V první fázi restaurování bylo třeba odstranit hrubé atmosférické nečistoty a pavučiny.

S ohledem na zpráškovatělý pigment jsme tuto fázi provedli velice opatrně jemnými prachovými štětci. V další etapě se přistoupilo k opakované celoplošné fixáži malby. Fixáž byla provedena 3% roztokem Primalu AC-35 a následně byl tampony přitahován zpráškovatělý pigment. Po několikanásobné celoplošné fixáži se i v průběhu tmelení prováděla další lokální fixáž, a to na partiích s extrémně uvolněnou barevnou vrstvou. Na místech s uvolněnou omítkovou vrstvou bylo třeba provést její fixaci pomocí Ledanu. Ledan jsme aplikovali jednak injektáží, ale také štětci a následně jsme omítku

Obr. 4: Broumov, malby v suterénu fary. Detail Panen pošetilých – stav po retušování malby.

Obr. 5: Broumov, malby v suterénu fary. Detail Panen moudrých – stav po retušování malby.

přitahovali k podkladu. Vyšlo přitom najevo, že některé dutiny jsou pod omítkou pravděpodobně od samého počátku a vznikly již při natahování omítek přes značně nerovné zdivo. Tyto dutiny však nepředstavují pro malbu žádná nebezpečí, pokud nedojde k pohybu celého zdiva.

Dále bylo třeba zpevnit omítku v hlubších defektech, protože bez povrchového vápenného nátěru vykazovala velice malou soudržnost. Toto zpevnění bylo prováděno několikanásobnou penetrací vápenné vody a 5% Hydro-Grundu. Roztok jsme aplikovali převážně malými štětci, aby se zamezilo znečištění okolní malby roztokem. Tmely pocházející z předešlého restaurování, s nímž se začalo v 70. letech 20. století, jsme pouze upravovali, ale nena-

5) Podrobnosti v restaurátorské zprávě P. Padevět – M. Křížek, o. c. pozn. 2, příloha Laboratorní průzkum. Analýzy vypracovali Ing. Z. Valentová a Ing. M. Pech.

Obr. 6: Broumov, malby v suterénu fary. Zlomky pekla na severozápadní stěně – stav po restaurování (foto J. Dienstbier, 2015).

Obr. 7: Broumov, malby v suterénu fary. Zlomky obrazu ráje na jihovýchodní stěně – stav po restaurování (foto J. Dienstbier, 2015).

hrazovali. Většinou stačilo odstranit vrcholky tmelů, pokud přesahovaly přes okolní rovinu omítky. V další etapě bylo prováděno čištění malby. Po několika zkouškách čištění malby mokrou cestou a plastgelem, se ukázalo, že nejlépe a nejšetrněji k malbě se při čištění uplatňují houby Wischab.

Jednou z nejnáročnějších etap restaurování památky představovalo tmelení. Ke tmelení se používal písek kopaný, říční, a do spodních vrstev též hrubší písek sklářský. Jako plnivo se používala i mramorová moučka. K pojení jsme použili 30 let staré vápno od firmy Deffner. Tmelení jsme prováděli ve vrstvách, od spodního nejhrubšího tmele, až k jemnému závěrečnému tmelu, který byl vyhlazen špachtlí, aby splýval s okolní plochou omítky. Naopak

v některých místech jsme tmel upravili pouze filcovým hladítkem a ponechali původní pískovou strukturu. Tmelení nesmělo zasahovat do okolí defektu a znečistit okolní malbu, takže tato operace vyžadovala precizní, časově náročnou práci.

Retuš jsme provedli po vybrání vápenných tmelů, a to scelujícím způsobem, bez doplňování původní kresby či malby. Zvolili jsme retuš čárkovou, při níž je jasně rozpoznatelná originální malba od retuše a navíc tento druh retuší má menší sklon k tmavnutí. Pouze rozsáhlejší tmely jsme nejprve lazurně tupovali houbou do neutrálního tónu okolní malby a jejich okraje pak čárkovou retuší zapojili do barevného tónu originálu. K retuši jsme použili kvalitní akvarelové a kvašové barvy firmy Schmincke.

Závěrečná fixáž pouze sceluje povrch retuší stejným lómem světla s originálem. Tato fixáž byla též prováděna 3% roztokem Primalu AC-35.

V roce 2014 a počátkem roku 2015 proběhla další etapa restaurování maleb zahrnující obě sklenuté boční stěny. Postup restaurování na těchto plochách byl identický s pracemi na čelní stěně. Většinu plochy zabírala pouze nově nahozená jádrová omítka s malými ostrůvky původní omítky a malby. Větší kusy malby se dochovaly pouze v dolní části pravé stěny, kde na čelní stěnu navazoval pás s figurami. Jelikož míra dochování původní malby na bočních stěnách byla minimální, museli jsme této skutečnosti

přizpůsobit i rozsah retuší. Rozsáhlé tmelené plochy byly pouze dotónovány lazurou, aby splývaly s jemným okrovým tónem pozadí středověké malby. V motivu figur bylo s retuší pracováno velice úsporně, aby nedošlo k „přeretušování“, přičemž byly spíše scelovány jen barevné plochy tak, aby malba dostala větší míru čitelnosti.⁶⁾

V současné době zbývá vyřešit architektonicky prostor, kde se nalézá méně hodnotná výmalba z 19. století, a pak též nový přístup ke středověkým malbám, který by umožnil i jejich prezentaci.

6) P. Padevět – M. Křížek, Nástěnné malby v objektu fary v Broumově, Kostelní nám. 224. II. etapa – boční stěny. Restaurátorská zpráva 2014, rkp. (uloženo NPÚ ÚOP v Josefově).